

Aspecte ale problematicei participării femeii la viața economică și socială

Dezvoltarea științei și tehnicii din ultimele decenii a avut repercusiuni profunde asupra întregului proces de producție, cu implicații speciale în condițiile de viață ale femeii.

ProblematICA circumscrisă de locul și rolul femeii în societate s-a constituit într-un subiect amplu abordat în majoritatea țărilor și în cadrul unor organisme internaționale; cea mai mare parte a studiilor și a diferitelor documente reliefează că, în funcție de particularitățile social-istorice, în prezent se manifestă încă elemente care concură la definirea unui statut de inferioritate al femeii în societate. Una din sursele cele mai profunde ale acestui statut de inferioritate al femeii a constat, multe secole, în absența ei de pe piața muncii productive, în sensul economic al cuvântului, adică a muncii producătoare de mărfuri.

Ponderea însemnată pe care a deținut-o forța fizică în procesul de producție bazat pe unelte neperfecționate a îngreunat participarea femeii la diviziunea socială a muncii. Limitată de economia casnică — neparticipând la schimbul de activități — femeia a fost totodată eliminată din viața socială creată de raporturile de producție și prin aceasta, de la o serie de drepturi și privilegii de care beneficiau bărbații.

În esență, pînă la declanșarea revoluției industriale, cu toate diferențierile de forme determinate de condițiile concrete de viață, munca femeilor a gravitat în jurul gospodăriei și această realitate și-a pus amprenta asupra locului și rolului lor în societate. În acest sens, Germaine Borcelle aprecia că „dintotdeauna, femeile îndeplinesc sarcini în cadrul familiei lor și participă la diverse activități economice, remunerate sau neremunerate. Ziua lor de muncă este, în general, mai lungă decît a soțului... Totuși, statisticile privind populația activă rămîn încă tăcute în privința acestei munci feminine nesalarizate, care în majoritatea cazurilor nu este privită cu toată considerația pe care o merită, atît din punctul de vedere al formării, cît și în materie de avantaje sociale (securitate socială, pensie etc.)”¹.

Totodată, economistul J. K. Galbraith considera că „dacă persoanelor care îndeplinesc muncile casnice — femeilor — li s-ar plăti o compensație bănească, ele ar fi de departe cea mai importantă categorie a forței de muncă. Valoarea serviciilor îndeplinite de femeia gospodină a fost apreciată, în mare, la aproximativ o pătrime din produsul național brut”².

¹ G. Borcelle, *Métiers au féminin. Pour une égalité des chances*, UNESCO, p. 24, 1985.

² J. K. Galbraith, *Știința economică și interesul public*, București, Edit. Politică, p. 49, 1982.

O serie de studii abordind problema partajului responsabilităților familiale, a sarcinilor din gospodărie, au reliefat că și în țările dezvoltate supraviețuiesc anumite stereotipuri, sub influența cărora, asemenea sarcini revin preponderent femeilor. În acest sens, Amadou-Mahta M'Bew în discursul său, la Conferința Mondială a Deceniului Națiunilor Unite pentru femeie (Copenhaga 1980) aprecia că „obstacolul fundamental al unei depline egalități între sexe ține de tradiții și mentalități³; aceste tradiții și mentalități au rădăcinile în faptul că în decursul mai multor formațiuni social-istorice, femeia a avut un statut social de inferioritate.

Alvin Toffler considera că „Al Doilea Val” de schimbare inițiat de revoluția industrială, printre altele, a scindat și munca în două tipuri, „cu efect imens asupra vieții de familie, rolurilor sexelor și vieții noastre spirituale”⁴. O dată cu dezvoltarea industriei, bărbații s-au angajat să presteze munci productive, remunerate, în timp ce soțiile lor rămineau în general acasă, pentru a îndeplini o muncă indirect productivă din punct de vedere economic. Bărbații au preluat responsabilitatea pentru forma de muncă mai avansată din punct de vedere istoric, pe cînd femeile au rămas să o efectueze pe cea mai veche, mai înapoiată. Se poate spune — apreciază Toffler —, că ei s-au îndreptat spre viitor, pe cînd ele au rămas în trecut. Această diviziune a provocat o fisură în personalitate și viața interioară. Pe deasupra, diferențele dintre sexe și stereotipuri cu privire la rolul sexelor s-au accentuat și datorită greșitei identificări a bărbaților cu producția și a femeilor cu consumul, cu toate că și bărbații consumă, iar femeile produc.

Cu toate acestea, o serie de factori economico-sociali, ideologici, psihologici au contribuit la extinderea posibilităților de repartitie a femeilor în munci retribuite. În primul rînd industria, în dezvoltarea ei, și-a perfecționat domeniile existente prin mecanizarea și automatizarea producției, solicitînd tot mai puțin efortul fizic al muncitorilor. La aceasta se adaugă o serie de rațiuni diverse care au contribuit la intrarea femeilor în sfera muncii retribuite: vocația personală, dorința de împlinire, de autorealizare, aspirația la independență economică, nevoia de a ameliora veniturile familiale, necesitatea întreținerii familiei etc.

În întreaga lume se remarcă tendința de sporire a numărului femeilor încadrate în muncă; astfel, în publicația „Femmes au travail” nr. 2/1987 editată de Biroul Internațional al Muncii se estima că, pe plan mondial, ar exista 815 milioane femei încadrate în muncă; numai în deceniul 1975 — 1985, anual, s-au încadrat în activități profesionale cite 15 milioane femei. Dar, așa cum se arată într-un studiu elaborat sub egida UNESCO, „în pofida unei informări suficiente, a unei orientări aprofundate și a unei formări profesionale adecvate, femeile se găsesc încadrate în locuri de muncă necalificate, slab calificate și slab remunerate”. Această problemă a concentrării femeilor în anumite meserii și funcții, a subcalificării devine preponderentă: anumite țări au luat-o la cunoștință și au început deja să o atace serios. UNESCO îi acordă o mare atenție, fiind convinsă pe de o parte, că *orice ființă umană, femeie sau bărbat are drept la egalitatea*

³ *Les femmes — de la chasse aux sarciens à la politique*, UNESCO, p. 5, 1985.

⁴ A. Toffler, „*Al reilea val*”, București, Edit. Politică, p. 82, 1983.

șanselor în materie de educație, de formare și loc de muncă după competența și vocația sa, iar pe de altă parte, că un enorm potențial de resurse umane apare destul de neglijat pînă în prezent”⁵.

Rezoluțiile unor manifestări internaționale, ca și concluziile unor studii evidențiază faptul că se impun măsuri pentru a înlătura decalajul crescînd între evoluția valorilor sociale recunoscute (egalitatea șanselor) pe de o parte, și realitatea pieței forței de muncă, ca și a structurii activităților neprofesionale, pe de altă parte.

Într-un Document elaborat sub egida Comisiei Economice Europene în 1984⁶ se arată că, pe ansamblu, în cele 10 țări circa 36% din femeile în vîrstă între 15 și 65 ani erau încadrate în muncă (ponderea variînd de la o țară la alta : 58% în Danemarca, 50% în Marea Britanie, 43% în RFG, 42% în Franța, 25% în Italia, 15% în Grecia). Deși marea majoritate a femeilor investigate se arătau satisfăcute, întrucît munca lor comporta o parte de responsabilitate, atunci cînd ele își comparau situația cu aceea a colegilor lor masculini din întreprindere, 57% se simțeau dezavantajate în privința posibilităților de promovare, a salariului, a accesului la o formare profesională complementară și a avantajelor materiale distincte de salariu (prime și bonificații). Marea neliniște a femeilor salariate — arată documentul respectiv —, decurge din vulnerabilitatea lor la șomaj, fiind lipsite adesea de o formare profesională și defavorizate în privința accesului la o formare profesională complementară.

În țara noastră, după ultimele date publicate în Anuarul statistic (1986), ponderea femeilor în cadrul personalului muncitor se ridică la 39,4%; această pondere era predominantă în anumite ramuri ale economiei naționale : ocrotirea sănătății (74,7%), învățămînt, cultură și artă (65,3%), circulația mărfurilor (61,8%), telecomunicații (53,9%). În industrie ponderea femeilor era de 42,6%, remarcîndu-se o tendință de orientare a acestora spre unele ramuri de înaltă tehnicitate — electronica, electrotehnica, chimia, mecanica fină sau optica.

Un factor esențial, care influențează integrarea superioară, calificată a femeii în viața socială, economică, culturală și științifică, îl reprezintă dezvoltarea învățămîntului de toate gradele, continua perfecționare și modernizare a structurii și conținutului acestuia.

Datele tabelului următor sînt relevante pentru ponderea sexului feminin în învățămîntul liceal, profesional și de maiștri :

Numărul elevilor cuprinși în învățămîntul liceal, profesional și de maiștri, pe sexe, în anul școlar 1985/1986

Învățămînt	Nr. elevi	din care : feminin	
		Nr.	%
liceal	1 226 927	623 425	50,8
profesional	287 818	86 192	29,9
de maștri	22 803	1 401	6,1

Sursa : D.C.S. Anuarul statistic al RSR, 1986

⁵ G. Borcelle, *Métiers au féminin. Pour une égalité des chances*, UNESCO p. 15, 1985.

⁶ *Les femmes salariées en Europe 1984. Se sent-elle discriminées et vulnérables dans l'emploi? Sont-elles armées pour affronter le défi technologique?*, Commission de Communautés Européennes, Luxembourg, 1984.

Se remarcă faptul că ponderea sexului feminin în învățământul liceal corespunde structurii pe sexe a populației totale: spre deosebire de aceasta, în învățământul profesional și de maiștri, ponderea sexului feminin era mult inferioară celei a sexului masculin. Avându-se în vedere că ponderea femeilor ocupate în industrie era de 42,6%, iar ponderea fetelor cuprinse în învățământul profesional era de numai 29,9% rezultă că o parte însemnată a forței de muncă feminine se încadra în diferite unități neavând calificare, urmînd a se califica prin cursuri organizate la locul de muncă. Acest fapt evidențiază o serie de carențe în corelările structurii învățământului profesional cu cerințele de forță de muncă specifice industriei.

*

În Institutul de expertiză medicală și recuperare a capacității de muncă, în ultimii ani, s-au realizat studii în unități industriale din ramurile materialelor de construcții, electronică și constructoare de mașini, avînd ca obiective urmărirea adaptării și integrării socio-profesionale a femeilor, fundamentarea selecției și extinderea listei locurilor de muncă accesibile acestora.

În acest sens, în anul 1989, la nivelul Întreprinderii Autobuzul București, s-au constituit două loturi de cercetare: un lot alcătuit din 103 femei, selecționate în raport cu ponderea lor în diferitele locuri de muncă ale secțiilor de producție și un lot alcătuit din 103 bărbați, încadrați pe locuri de muncă similare. Culegerea datelor s-a realizat prin analiza documentară, anchetă sociologică, analiza locurilor de muncă, analiza economică, precum și prin investigarea simptomatologiei adaptive și a oboselii*.

Prelucrarea datelor a relevat o serie de diferențieri între femei și bărbați. Astfel, în funcție de *nivelul studiilor*, ponderea celor cu studii de pînă la 8 clase era de două ori mai mare în cazul femeilor decît în cel al bărbaților (la care erau mai numeroși absolvenții liceului). Se impune relevat că numeroase studii atestă că nivelul de instrucție redus se corelează direct cu un ansamblu specific de constrîngeri profesionale în cazul femeilor: sarcini cu un grad redus de dificultate și complexitate, care solicită un volum mic de cunoștințe, cu un caracter repetitiv mai pronunțat.

În directă legătură cu nivelul studiilor, *formarea profesională* s-a realizat preponderent prin cursuri de calificare organizate la locul de muncă în cazul femeilor, și prin școli profesionale în cazul bărbaților.

De remarcat că la aceleași categorii de vîrstă (vîrsta medie — 36,47 în cazul femeilor, cu o abatere standard de 5,32 și de 36,50 în cazul bărbaților, cu o abatere standard de 5,71), rezulta o vechime totală medie în muncă mai crescută în cazul bărbaților (17,51 față de 16,16), întrucît o treime dintre femei erau caracterizate de întreruperi ale activității profesionale pentru îngrijirea și creșterea copiilor.

* La realizarea studiului au mai participat: dr. Monica Bezman, psiholog; Ioana Manolache, Letiția Ghimpa Nisipeanu, Nicolae Andriescu, economist Rodica Ivan, asistente sociale. Maria Mateescu, Ruxandra Polysu, Mariana Popescu, asistenți medicali; Adriana Dobrotă, Ion Selezcanu, Eugenia Marinoi, statistician medical Căprioară Valerica.

S-a verificat relația între sexul subiecților și indicatorul „cîștig bănesc mediu lunar pe membru de familie”, rezultînd că între aceste două variabile nu există o legătură semnificativă din punct de vedere statistic ($X^2 = 6,381$ la $p = 0,05$ pentru 4 grade de libertate).

Analiza structurii bugetului de timp al subiecților investigați a relevat că femeile consacrau zilnic, în medie, o durată mai mare pregătirii meselor și altor activități gospodărești, revenindu-le o durată mult mai redusă a timpului liber; atît în cazul femeilor, cît și în cel al bărbaților, durata activităților gospodărești era mai mare în cazul celor care aveau în îngrijire copii în vîrstă de pînă la 16 ani.

În funcție de categoria de încadrare, care atestă nivelul experienței profesionale, au apărut ponderi mai însemnate ale femeilor încadrate în categoriile I, II și III și mai reduse în categoriile IV, V, VI și VII în comparație cu bărbații; aplicîndu-se testul X^2 a rezultat o valoare a acestuia de 31,441, cu mult mai mare decît cea din Tabela lui Fischer la $P = 0,01$ pentru 6 grade de libertate, puțîndu-se concluziona că între sexul subiecților și categoria de încadrare există o corelație foarte puternică din punct de vedere statistic.

Evaluarea gradului de integrare socio-profesională a subiecților s-a realizat prin evidențierea unor aspecte economice, a absenteismului medical și nemedical, a satisfacției în muncă, a simptomatologiei adaptative și a oboselii, precum și a unor aspecte de ordin demografic.

Analiza morbidității cu ITM a relevat incidența cea mai mare a afecțiunilor digestive, favorizate de navetism, consum de alcool și hrană rece, precum și de programul de lucru (care perturbă ritmurile biologice).

În cazul femeilor, afecțiunile predominante vizau aparatul genital, aparatul osteoarticular și sistemul nervos.

Absenteismul medical (incluzînd și condițiile de maternitate și pentru îngrijirea copiilor) înregistra valori mai mari în cazul femeilor cu vîrsta cuprinsă între 31—40 ani; de asemenea, valori mai ridicate apăreau în cazul femeilor în vîrstă de pînă la 30 ani.

Valoarea cea mai ridicată a absenteismului nemedical (învoiri, concedii fără plată, absențe nemotivate) se înregistrează în cazul lotului de bărbați cu vîrsta cuprinsă între 31—40 ani.

Corelația dintre vîrsta copiilor și absenteismul medical a relevat că numărul mediu cel mai mare de zile de concedii medicale a revenit femeilor care aveau în îngrijire copii în vîrstă de pînă la 16 ani.

Analiza aspectelor economice prezentate de loturile de cercetare s-a realizat prin urmărirea mai multor indicatori, pe fiecare meserie și secție de producție: categorie medie de încadrare, retribuiția tarifară, retribuiție realizată, număr mediu de ore efectiv lucrate, număr total de zile de concediu medical. Pe baza analizei prin prisma acestor indicatori urmăriți a rezultat că femeile erau caracterizate de depășiri ale nivelului retribuiției tarifare și ale duratei timpului normal de lucru în meseriile: „lăcătuș”, „frezor”, „filetator-găurilor”, „rectificator”, „sudor”, „electrician”, „lapiter”, „șlefuitor”, „galvanizator”, „sculer”. Un nivel mai redus la indicatorii urmăriți s-a înregistrat în cazul femeilor încadrate în meseriile „presator la rece” (secția „Presaj”) și „vopsitor” (secția „vopsitorie”).

Din analiza întregii simptomatologii manifestate în cadrul loturilor supuse investigației se desprinde concluzia prezenței unei multitudini de semne de oboseală, atât sub aspectul ei acut, de oboseală în timpul muncii, cât și — în mod deosebit, cu mult mai accentuat — sub aspectul oboselii cronicizate.

Calcularea indicatorilor sintetici (Y) a evidențiat preponderența simptomelor de oboseală la femei; astfel, pentru toate categoriile simptomatice (neurovegetative, psihoafective, tulburări de somn), răspunsurile indică prezența acestora mai pronunțată în cazul femeilor comparativ cu bărbații, diferența fiind semnificativă statistic.

Simptomele de oboseală acută din timpul muncii apar atât la femei, cât și la bărbați, fiind mai prezente în cazul femeilor. Diferența între loturi este semnificativă statistic la pragul de 0,05. Această mai slabă diferențiere în cazul simptomelor de oboseală acută din timpul muncii, alăturată cu puternica diferențiere dintre femei și bărbați în ceea ce privește manifestarea simptomatologiei oboselii cronicizate indică faptul că, numai o parte din oboseală se datorește solicitărilor profesionale ale femeilor, iar la cronicizarea acesteia contribuie cumulul solicitărilor extraprofesionale.

În primul plan al manifestărilor de oboseală cronicizată se impun, ca valoare calculată a indicatorului global, simptomele psihoafective (dintre care predomină nervozitatea, hiperemotivitatea, dificultățile la zgomot, depresia, anxietatea). Pe cel de-al doilea loc se situează simptomele senzitivosenzoriale, cu vîrfuri procentuale de declarare pentru cefalee, astenie, paretezii, fosfene, acufene. Dereglajul neurovegetativ se manifestă în special prin palpitații, lipsă de aer, jenă precordială, transpirații, palme umede; tulburările de somn sînt mai reduse atât ca frecvență, cât și ca semnificație a diferențelor dintre femei și bărbați.

Simptomele de oboseală în muncă se manifestă la un număr însemnat de cazuri, indicatorii globali avînd valori mari atât pentru femei, cât și pentru bărbați cu diferențierea semnificativă a femeilor în sensul simptomelor mai numeroase.

Evaluarea sănătății psihice cu ajutorul chestionarului Amiel și Lebigre a evidențiat ponderea crescută a muncitoarelor cu risc crescut de îmbolnăvire psihică (nevroze) și a celor care prezintă o simptomatologie nevrotică manifestă. Compararea distribuției procentuale pentru cele două loturi confirmă că între starea de sănătate psihică a femeilor și cea a bărbaților apare o diferență puternic semnificativă statistic ($X^2 = 26,28$ la pragul de 0,01); această diferență este în dezavantajul femeilor la care simptomele nevrotice sînt mult mai frecvente, conducînd la risc crescut de îmbolnăvire psihică.

Satisfacția în muncă în raport cu promovarea era mai scăzută în cazul femeilor încadrate în categoriile I—II și V—VII; de asemenea, satisfacția în raport cu perspectivele de promovare era de un grad mai redus în cazul femeilor încadrate în categoriile I—II și III—IV.

Fluctuația latentă, evidențiată prin intenția de părăsire a întreprinderii a apărut în proporții asemănătoare pentru cele două loturi (13,6% femei și 14,6 bărbați).

Pe ansamblu, a rezultat un grad mai redus de satisfacție a muncii în cazul femeilor comparativ cu bărbații, atât în privința promovării în muncă, a perspectivelor de promovare, cât și în privința relațiilor din colectivele de muncă.

În urma analizei celor 276 locuri de muncă din cele șapte secții productive ale întreprinderii a rezultat că marea lor majoritate sînt accesibile femeilor, excepție făcînd unele posturi la care nivelul solicitărilor somatice este mai ridicat (din punctul de vedere al gestualității, al posturii, al microclimatului și noxelor). Avîndu-se în vedere nivelul solicitărilor somatopsihice, precum și gradul de integrare socio-profesională a subiecților investigați, s-au propus ponderi orientative ale femeilor pentru fiecare atelier de producție din secțiile întreprinderii. De asemenea, s-au elaborat o serie de măsuri privind asistența medicală, calificarea și policalificarea, asigurarea ritmicității procesului de producție, distribuirea echipamentului de protecție corespunzător, asigurarea funcționării corespunzătoare a sistemelor de ventilație ș.a., măsuri care pot conduce la sporirea gradului de integrare socio-profesională a femeilor.

Dacă în trecut se punea problema participării sau neparticipării femeilor la activitățile retribuite, în prezent (și în perspectivă) problema este cea a tipurilor de activități, funcții, meserii accesibile acestora, compatibile cu particularitățile lor morfofuncționale și psihologice, care să le asigure egalitatea șanselor și afirmarea personalității.

În condițiile social-economice actuale, problematica participării în muncă a femeilor se impune a fi abordată, pentru definirea celor mai optime strategii de utilizare eficientă a importantului potențial de resurse umane pe care îl reprezintă, pentru asigurarea condițiilor de sporire a rolului acestora la locul de muncă, în familie și societate.

februarie 1990

LIVIU MANEA